

Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı

Eral Topçu*

Özet : Bu çalışmanın konusu bir insan hakkı olarak su hakkıdır. Bir insan hakkı olarak su hakkı BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından 2002'de ilan edilen Genel Yorum 15'te ortaya konulmuştur. Genel Yorum 15, "su hakkı, herkesin kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkını öngörmektedir" demektedir. Genel Yorum 15 öncesinde de, temel bir insan hakkı olarak temiz suya erişim zımnen ya da açıkça uluslararası ve ulusal düzeyde desteklenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak bir insan hakkı olarak su hakkının ortaya çıkış süreci ve ilgili temel uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemeler kısaca incelenmiştir. Daha sonra hakkın içeriği ve Taraf Devletlerin yükümlülükleri Genel Yorum 15 çerçevesinde ele alınmıştır. Son olarak da hakkın diğer insan hakları ile ilişkisi ve içeriği genel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İnsan hakları, su hakkı, uluslararası insan hakları hukuku, hak temelli yaklaşım, Birleşmiş Milletler Genel Yorum 15.

The Right to Water as a Human Right

Abstract: The subject of this study is the right to water as a human right. The right to water as a human right was introduced by General Comment 15 declared by the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights in 2002. General Comment 15 states that "the human right to water entitles everyone to sufficient, affordable, physically accessible, safe and acceptable water for personal and domestic uses". Before General Comment 15, access to safe water as a fundamental human right implicitly or explicitly also supported in international and national levels. In this framework, firstly the process of the coming into being of the human right to water and relevant fundamental international and national legal regulations are briefly examined. Then the content of the right and the obligations of State Parties are discussed in framework of the General Comment 15. Finally, the relationship of the right to water with other human rights and its content are generally discussed.

Key Words: Human rights, the right to water, international human rights law, right-based approach, United Nations General Comment 15.

Giriş

Günümüzde insan hakları tartışmasına eklenen yeni bir boyut su hakkı konusudur. Su insan yaşamının sürmesi için zorunlu unsurlardan biridir. Bu nedenle öncelikle yaşam hakkının ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak su hakkının ayrı bir insan hakkı olarak kabul edilme çabaları yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır. BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 2002 yılında su hakkını kabul

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü.

etmiştir. Ancak su hakkını garanti altına alan herhangi bir uluslararası sözleşme henüz bulunmamaktadır. Ayrıca birçok ulusal ve uluslararası aktör artan nüfusun sınırlı kaynaklar üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle, suya erişimin ekonomik mekanizmalar yoluyla belirlenmesi gerektiğini seslendirmekte ve bu yönde çalışmaktadır. Bu ise konuyla ilgili gerilimlerin sürmesine neden olmaktadır.

Su Hakkının Ortaya Çıkış Süreci

Yeryüzündeki tüm canlı varlığının hayatını sürdürebilmesi temiz ve yeterli su kaynaklarının ulaşılabilir olmasına bağlıdır. Ancak dünya nüfusunun artması, küresel ısınmaya bağlı iklim değişiklikleri, suyun yeryüzündeki dağılımı ve kullanım şekli, su kaynaklarının kirletilmesi, su hizmetlerinin yanlış yönetimi ve suyun ticarileşmesi gibi etmenler su ile ilgili ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Dünyada 2.6 milyarın üstünde kişi yeterli su ve temizlik/sağlık koşullarından yoksundur. 1.1 milyar kişi ise temiz suya düzenli bir şekilde ulaşamamaktadır. Her yıl 1.8 milyon kişi temiz su ve tualete erişim sağlandığı takdirde önlenebilecek olan bir hastalıktan (ishal, dizanteri veya kolera gibi) dolayı ölmektedir. Suyla bağlantılı hastalıklar yüzünden 443 milyon okul günü kaybedilmektedir. Eğitim kurumlarında yeterli hijyen koşulları sağlanamadığı için ergenlik çağına girmiş kız çocukları okula gitmemektedir. Azgelişmiş ülkelerde yaşayan insanların yaklaşık yarısının, temiz su ve buna bağlı sağlık koşullarının olmayışı yüzünden hastalanması sonucunda ekonomik büyüme de engellenmektedir. Güney Afrika ülkeleri her yıl gayrisafi yurtiçi hasıllarının (GSYH) %5'ini, yani aldıkları dış yardımdan çok daha fazlasını bu nedenle kaybetmektedirler. Ayrıca geleneksel yapı sonucu ev işi ve çocuk bakımı ile ilgilenen kadınlar her gün zamanlarının büyük bir kısmını uzak mesafelerden su taşımaya ayırmakta, bu durum ise onları aşırı derecede yıpratmaktadır (UNDP, 2006: 6). Sonuç olarak dünyanın gelişmiş ve azgelişmiş bölgeleri arasında suya bağlı temizlik koşulları alanındaki eşitsizlik, cinsiyet ayrımı gibi diğer eşitsizlikleri körüklemekte, eğitimin ve refahın altını oymakta ve yoksulluğu beslemektedir.

Ancak, silahlı çatışmalar veya doğal felaketlerin aksine, yukarıda sözü edilen su sorunları ortak bir uluslararası müdahaleyi harekete geçirmemiştir. “Açlık gibi, su ve temizlik krizi de yoksullar tarafından sessizce katlanılan ve bol kaynakları, teknolojisini ve bu felaketi sona erdirmek için siyasi gücü olanlar tarafından gözardı edilen bir olağanüstü durum” olmuştur (UNDP, 2006: 1).

Diğer yandan artan nüfus, kentleşme ve sanayileşme nedeniyle su talebi artmakta, ancak su kaynakları kirlilik tehdidi altında kalmaktadır. Kentler ve sanayi bir yandan temiz suya daha fazla talep yaratırken, diğer yandan da büyük bir atık su sorununa yol açmaktadır. Dünyada 2,8 milyar insan kentlerde yaşamakta ve bu rakamın 2025'te 4,5 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir. Su talebin-

deki bu artış ve suyun kirlenmesine ek olarak su kaynaklarının coğrafi dağılımındaki farklılık ve gelişmiş-azgelişmiş ülkeler arasındaki dengesizlik su konusundaki sorunları derinleştirmektedir.

İnsan yaşamı için taşıdığı önemin yanı sıra su, günümüzde ekonomik mal, hizmet ve yatırım alanı olarak görülmekte, bu durum uluslararası serbest ticaret anlaşmaları ile genişleyerek devam etmektedir. Diğer yandan su hizmetlerinin özellikle azgelişmiş ülkelerde Dünya Bankası kredilerinin koşulu olarak özelleştirilmesi, ulus devletlerden boşalan alanın çokuluslu şirketler tarafından doldurulmasına neden olmaktadır.¹ Bu durumda da ekonomik etkinlik ön plana çıkarılmakta, özellikle yoksulların elverişli suya erişememesi ya da su kaynaklarının şirket faaliyetleri sonucu kirletilip tahrip edilmesi göz ardı edilmektedir.

Azgelişmiş ülkelerdeki insanların ve özellikle de çocukların elverişli suya erişememesi nedeniyle yaşamlarını kaybetmesi, su kaynaklarının kirliliği, suyun ticarileştirilmesi ve eşitsiz dağıtımına bir çözüm amacıyla “bir insan hakkı olarak su hakkı” savunmaları ortaya çıkmıştır.

Genel olarak haklar perspektifinden yaklaşım, insanlara kendi yasal haklarını bilme imkanı tanımakta ve bu hakları gerçekleştirmek için onları güçlendirmektedir. Hak temelli yaklaşım insanları pasif yardım alıcılar olarak görmek yerine onlara aktif roller yüklemektedir. Hak yaklaşımı güçlü bir moral istemi temsil eder; aynı zamanda yoksul insanlarda yasal ve politik kurallar aracılığıyla kendi haklarını genişletme konusunda beklenti yaratıp imkan sağlayarak, onları güçlendirme ve hareketlendirme kaynağı olur. Yönetenleri ise hesap verir olmaya zorlar (Derviş ve Manuel, 2006; UNDP, 2006; WHO, 2003).

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 2002'de su hakkı konusunda kurduğu çerçeveye somutluk kazandırmak, hak temelli yaklaşımın odak noktasıdır. Bu yaklaşım *eşitlik, evrensellik, ayrımcılık yapmama ve işbirliği* ilkelerine dayanmaktadır.

Elverişli suya erişimin bir insan hakkı olmasını sağlama ve bunu herkes için gerçek kılmaya şu anlamlara gelmektedir: (Gleick, 1999; Scallan vd., 2004; WHO, 2003)

- Su herkese aittir. Temiz su, kâr elde etme temelinde sunulacak bir mal ya da hizmet değil; yasal bir haktır. Günümüzde suyun sadece ekonomik bir değer olarak ele alınması çevre ve insan sağlığını tehdit etmektedir. Suyun “temel bir insan hakkı” olarak ilan edilmesi ile hem bu hakkın önemi vurgulanmış olacak, hem de suyun ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesini meşrulaştırmak isteyen girişimlere engel olmak için zemin oluşturulacaktır.

¹ Örneğin, Hindistan'da 30'dan fazla kentte su hizmetlerinin sunumu çokuluslu şirketlerin elindedir (Smith, 2002: 10).

- Su hakkının varlığının kabul edilmesi “yükümlülüğü” olan öznelerin de varlığının kabul edilmesi demektir. Bir başka deyişle, su hakkına tecavüz edenler yasaklama karşısında hesap verme mecburiyeti ile karşı karşıya kalacaklardır. BM insan hakları sistemi içinde mevcut araç ve mekanizmalar su hakkının gerçekleştirilmesinde taraf devletlerin ilerlemesini gözlemlemek için ve hükümetleri daha hesap verir kılmak için kullanılacaktır.
- Suya erişimin bir hak olarak tanımlanması ile temel ve iyileştirilmiş erişim düzeyini başarma daha somut bir hedef niteliği kazanacaktır.
- “En az hizmet edilenler”in şartları iyileştirilecek ve bu sayede eşitsizlikler azalacaktır. Topluluklar ve hassas gruplar karar alma süreçlerinde yer almak üzere güçlendirileceklerdir.
- Su hakkının uluslararası insan hakları hukukunda yer bulması ile mevcut insan hakları güvenceye alınacaktır. Zira su hakkı diğer insan haklarının sağlanmasının ön şartı olup, yeterli ve güvenilir suya erişim sağlanmadıkça diğer birçok insan hakkı gerçekleşmeyecektir. Örneğin, içme suyunun yokluğu çocukların uzun mesafeleri günde birkaç kez yürümelerini zorunlu kılmakta, bu ise okuldan uzaklaşmalarına ve sonuç olarak eğitim haklarının ellerinden alınmasına neden olmaktadır. Temiz su aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çoğunluğunun asıl gelir kaynağı olan yiyecek üretimi ve tarım için de özellikle önemlidir. BM Milenyum Kalkınma Hedefleri içinde içme suyuna ilişkin hedef ayrı bir hedef olarak görülmekle birlikte, deklarasyon içinde öngörülen tüm hedeflerdeki ilerleme hükümetlerin su krizine katkıları ölçüsünde olacaktır. Zira su hedefini başarmak diğer hedeflerin gerçekleşmesinin asıl unsurunu oluşturacaktır (UNDP, 2006: 4).

İçme suyuna erişimin bu şekilde insan hakkı olarak ifade edilme gereğinin bir süredir yoğun olarak vurgulanmasına karşın, bir insan hakkı olarak su hakkı 2000’li yıllara kadar açıkça tanımlanmadan kalmıştır. Gerçi suyun tıpkı hava gibi yaşam hakkı için temel olması nedeniyle açıkça ifade edilmesi gerekli görülmebilir ve bu nedenle suya erişimin bir hak olup olmadığı tartışmaları dikkat çekmeyebilir. Ancak su, ikamesi mümkün olmayan sınırlı bir kaynaktır ve temiz su hızla tükenmektedir. Dolayısıyla bu tür bir hakkın diğer insan haklarının parçası olarak görülmesi artık sorunludur. Su hakkını diğer insan haklarının gölgesinden çıkarmak ve onu kendi başına bir hak olarak düşünmek gereklidir (Scallon vd., 2004: 20).

Su hakkı en açık şekilde 2002’de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Yorum 15’te² ortaya konulmuştur. Komite-

² General Comments No: 15, *Substantive Issues Arising in The Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights The Right to Water*, United Nations ECOSOC, Committee on Eco-

te Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusundaki Uluslararası Anlaşma'da belirtilen "elverişli yaşam standardının" (madde 11/1) su hakkını zımnen içerdiğini vurgulamıştır. Genel Yorum 15'te herkesin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fiziki olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişim hakkı olduğu ifade edilmiş ve bu amaçla devletlerden "ulusal strateji ve eylem planları" hazırlamaları talep edilmiştir.

Ancak Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 2002 yılında su hakkı konusunda çizdiği çerçeveye gelene kadar birçok ulusal ve uluslararası düzlemde, bilinçli veya bilinçsiz olarak, adımlar atılmıştır. Aşağıda incelenecek başlıklar altında öncelikle bu adımlar ele alınacak ve sonrasında Genel Yorum 15 incelenecektir.

Su Hakkının Uluslararası ve Ulusal Boyutları

Gerek ulusal gerekse uluslararası belgelerde bazen üstü kapalı olarak bazen de açık bir şekilde su hakkından bahsedilmektedir.

Uluslararası Metinler ve Su Hakkı

Su hakkından uluslararası kamu hukukunda zımnen ya da açıkça bahsedilmektedir. Bu ifadeleri hem uluslararası hem de bölgesel sözleşmelerde görmek mümkündür.

1948 Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi, 1966 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ya da 1966 Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi özel olarak su hakkından bahsetmemektedir. Ancak söz konusu insan hakları sözleşmelerini hazırlayanlar suyun bugün içine düştüğü durumu tahmin edebilselerdi, su hakkını diğer haklarla birlikte açıkça yazmakta tereddüt etmezlerdi (Gleick, 1999: 11). Söz konusu sözleşmelerde her ne kadar su hakkı yer almıyorsa da, yaşam hakkı, temel sağlık hakkı ve yeterli yaşam standardı gibi haklar tanımlanmaktadır. Bu hakların bu şekilde ortaya konulması yeterli, güvenilir ve ödenebilir suya erişimin bu hakların her birinin zorunlu bir unsuru olduğu anlamına gelmektedir.

Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin³ 11. maddesinin birinci fıkrası yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere "yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma" hakkının hayata geçirilmesi için bu haktan doğan ve bu hakkın ayrılmaz bir parçası olan hakları düzenlemektedir: "dahil olmak üzere" şeklindeki bir anlatım, belirtilen haklar katalogunun tüketici olmasının hedeflenmediğini göstermektedir. Su hakkı özellikle insanın yaşamını sürdürebilmesi için en temel koşullardan biri

conomic, *Social and Cultural Rights*, E/C.12/2002/11, Geneva 11-29 November 2002; (Türkçe çevirisi için bkz. Uyar, 2006)

³ Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Resmi Gazete 18.6.2003, Sayı: 25142.

olması nedeniyle, açıkça yeterli bir yaşam düzeyinin sağlanması için gerekli olan güvenceler sisteminde değerlendirilmelidir. Yine aynı Sözleşmenin 12. maddesinin birinci paragrafına göre su hakkı, aynı zamanda en yüksek sağlık standartlarına sahip olma hakkının da ayrılmaz bir parçasıdır (General Comment No: 15, 2002: 3. par.). Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü (WHO), kuruluş sözleşmesinde uluslararası toplum tarafından “en üst düzeyde erişilebilir sağlık standardına sahip olma”nın “temel bir insan hakkı” olarak tanındığını ilan etmiştir. Bu açıdan, ortak ve yaygın tanımına göre sağlık “sadece hastalık ya da rahatsızlığın olmaması değil aynı zamanda tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyi olma durumunu” ifade etmektedir. Bu durumda elverişli suya erişimeme sonucunda ortaya çıkacak hastalıklardan rahatsız olmama hakkı temel bir insan hakkı olmaktadır (Alvarez, 2003: 2).

Aynı şekilde gıda hakkının da önemli bir parçası su hakkıdır. Yaşamı sürdürmek için yeterli besini alma hakkı olarak yorumlandığında yeterli besin hakkı yaşamı sürdürmek için yeterli içme suyuna sahip olmayı da içerir.

Su hakkının, bu şekilde uluslararası insan hakları sözleşmelerinde zımni olarak tanınmasının yanı sıra özellikle kadınlar, çocuklar ya da silahlı çatışma bölgesinde tutulan insanlar gibi nüfusun en hassas kısımları için garanti altına alındığı birçok uluslararası sözleşme de mevcuttur.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri⁴ ve bunların 1977 tarihli Ek Protokolleri devletlere ve silahlı çatışmanın diğer taraflarına savaş mahkumlarının, enterne edilen insanların ve sivil halkın suya erişimine saygı gösterme ve erişimini sağlama yükümlülüğü getirmiştir.⁵ Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Ko-

⁴ Bkz. Harp Felaketzedelerinin Himayesine Dair 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Onanması Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 30.01.1953, Sayı: 8322.

⁵ 1949 tarihli Harp Esirleri Hakkında Tatbik Edilecek Muameleye Dair Cenevre Sözleşmesi (III)'ne göre, “...Harp esirlerini elinde tutan devlet, tahliye olunan esirlere کافی miktarda içecek su ve yiyecek ile elbise ve sıhhi bakımlarını temin edecektir...” (20. madde). “...Harp esirlerine کافی miktarda içecek su temin edilecektir...” (26. madde). “Harp esirlerini elinde tutan devlet, hastalık salgınlarını önlemek üzere kampları temiz ve sıhhi bir halde tutmak için icabeden bütün tedbirleri almakla mükellef olacaktır. Harp esirleri tarafından gece ve gündüz kullanılmak üzere hıfzıssıhha kaidelerine uygun ve daimi surette temiz tutulacak tesisat bulunacaktır. Kadın harp esirlerinin ikamet ettikleri kamplarda bunların vücut temizlikleri ve çamaşırlarının yıkanması için ayrı tesisat temin olunacaktır. Bundan başka kamplarda bulundurulacak olan banyo ve duşlara ilaveten harp esirlerine her gün, günlük vücut temizliği ve çamaşırlarının yıkanması için کافی miktarda su ve sabun verilecektir; bu maksatla esirlere lüzumlu tesisat, kolaylıklar ve zaman bahşolunacaktır” (madde 29). “...Esirleri elinde tutan devlet, nakil sırasında harp esirlerine gerek bunları sıhhatli bir halde tutmaya yetecek kadar içme suyu ve yiyecek, gerek lüzumlu elbiseyi, barınacak yeri ve müdavayı temin edecektir...” (madde 46)

1949 tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi (IV)'ne göre, “...Enterneler, gece gündüz hıfzıssıhha icaplarına uygun ve daima temiz bir halde tutulacak sıhhi tesisata sahip olacaklardır. Enternelere vücut temizliklerinin her günkü bakımı ve çamaşırlarının yıkanması için کافی miktarda su ve sabun verilecektir. Bu hususta lüzumlu tesisat ve kolaylıklar tesis olunacaktır. Bundan başka enterneler duş ve banyo tesislerine de malik olacaklardır. Enternelere hıfzıssıhha bakımı ve temizlik işleri için icap eden zaman verilecektir...” (madde 85). “...enternelere کافی miktarda içecek su temin olunacaktır...” (madde 89). “Zilyet devlet, enternelere nakilleri sırasında sıhhatlerini idame için içecek su... temin eyleyecektir...” (madde 127)

runması ile İlgili Ek Protokol (1977) sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez olan içme suyu şebekesi, arzi ve sulama çalışmalarına karşı yapılacak saldırıları yasaklamıştır.

Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme⁶ 1979 yılında BM tarafından kabul edilmiş ve imzaya açılmış ve 1981 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin 14. maddesinin 2. paragrafına göre, “Taraflar devletler erkekler ile kadınlar arasında eşitliği sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için, kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır...” Sözleşme aynı maddenin devamında kadınlara yönelik olarak tanınacak hakları sıralamaktadır. Bu haklardan biri de su hakkıyla ilgilidir. Buna göre, “özellikle konut, sağlık, aydınlanma, içme suyu, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı” sağlanması öngörülmüştür.

BM Genel Kurulunun 44/25 sayılı Kararı ile Kasım 1989 yılında kabul edilen ve imzaya açılan ve Eylül 1990’da yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (R.G., 27.01.1995, 22184) 24. maddesi tarafların, çocukların en üst düzeyde sağlık standardına ve hastalıkların tedavi edilme ve sağlığın rehabilitasyonu imkanlarına sahip olması haklarını tanıdıklarını hükme bağlamıştır. Taraflar devletler bu hakkın uygulanması için uygun önlemleri almalıdırlar. Buna göre, taraflar devletler temel sağlık hizmetleri çerçevesinde diğer şeylerin yanı sıra yeterli besleyici gıdalar ve temiz içme suyunun sağlanması yoluyla hastalıklar ve yetersiz beslenme ile mücadele etmelidirler.

BM uluslararası kadın ve çocuk haklarına ilişkin bu sözleşmelerin yanı sıra bölgesel düzeyde su hakkına ilişkin metinler de mevcuttur. Bu metinler içinde 1990 tarihinde kabul edilen ve 1999 yılında yürürlüğe giren Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı açıkça su hakkını tanımıştır. Şartın 14. maddesinde her çocuğun erişilebilir en iyi fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlık durumuna sahip olma hakkı ifade edilmektedir. Tarafların bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi için alması gereken önlemler arasında “yeterli beslenme ve güvenilir içme suyu sunulmasını sağlamak” yer almaktadır.⁷

Sonuç olarak savaş esirlerinden bile esirgenmeyip garanti altına alınan su hakkını devletlerin kendi vatandaşlarına açıkça tanımamış olması ve uluslararası

⁶ Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 25.06.1985, Sayı: 18792.

⁷ Bölgesel düzeyde açıkça olmasa da zımnen su hakkını da içeren hükümlerin yer aldığı diğer bölgesel düzenlemeler içinde Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Sözleşmesi (1950), madde 2; Avrupa Sosyal Şartı, (1961) madde 11; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (1969), madde 4; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokol (1988), madde 10; Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı (1981), madde 4 ve 16 sayılabilir (Bkz. www.righttowater.org.uk, 2006).

sı düzeyde bağlayıcı bir anlaşma ile yükümlülük altına girmemiş olması bir çelişkidir.

Uluslararası düzeyde su konusu 1970'lerden itibaren konferans ve eylem planlarına da konu olmuştur. Uluslararası ya da bölgesel düzeydeki bu araçlarda yaşam ve sağlık gibi temel insan hakları, insanların yeterli kalite ve miktardaki suya erişiminin sağlanmasına bağlanmıştır. Bu tür araçlar içinde Stockholm Deklarasyonu, Mar del Plata Eylem Planı, Dublin Bildirisi, Gündem 21, Milenyum Deklarasyonu ve Johannesburg Politik Deklarasyonu sayılabilir (Scallon vd., 2004: 6).

Çevreyle ilgili ilk uluslararası belgelerden biri olan Stockholm Deklarasyonuna göre, "su... dahil olmak üzere dünyanın doğal kaynakları... günümüz ve gelecek kuşaklar için güvence altına alınmalıdır..." (madde 2).

1977 yılında Mar del Plata'da düzenlenen BM Su Konferansı'nın Eylem Planı'nın Önsözünde tüm taraflarca kabul edilen ilke "gelişme aşaması, sosyal ve ekonomik koşulları ne olursa olsun tüm ulusların, temel gereksinimlerine eşit miktarda ve kalitede içme suyuna erişim hakkına sahip olduğu" şeklinde ifade edilmiştir. Bir başka deyişle, su bir "hak" olarak tanımlanmıştır. Bu konferansın esas sonucu "Herkes İçin Su ve Sanitasyon" sloganı ile Uluslararası İçme Suyu Temini ve Sağlık Koruma On Yılı'nın (1980-1990) başlatılması olmuştur. Bu on yılın hedefi yeterince hizmet götürülemeyen kentsel ve kırsal alanlara 1990 yılına kadar güvenilir içme suyu ve sağlık koruma hizmetleri temin etmek olmuştur (Çevre Bakanlığı, 1992: 196).

Ancak uluslararası alanda su hakkına ilişkin en ciddi ifade söz konusu on yılın sonunda ortaya çıkmıştır. 1992'de Dublin'de Su ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Dublin Bildirisinin 4. maddesinde açıkça "tüm insanların temiz su ve sanitasyona ödenebilir bir fiyatla erişebilme" hakkı ifade edilmiştir. Ancak Dublin Bildirisi su hakkını açıkça tanımaya karşın, suya ekonomik bir değer atfetmesi ve suyu ekonomik bir mal olarak tanınması nedeniyle sonraki dönemde eleştirilere de konu olmuştur (bk. Salihoğlu, 2006).

Suyun ekonomik bir mal olarak ifade edilmesinin sonucunda oluşan eşitsiz su dağıtımını ortadan kaldırmak ve insan onuruna yakışır bir hayat sürdürmek için bir insan hakkı olarak su hakkı savunmaları gündeme gelmiştir (Bluemel, 2004: 964; Güvener, 2006: 19-20; Scallon vd. 2004: 7).

Dublin Konferansı ile aynı yılda düzenlenen BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda kabul edilen Gündem 21'de içme suyu konusuna da yer verilmiştir. Tatlı su kaynaklarına ilişkin 18. bölümün 2. paragrafında ifade edilen genel amaç, "...ekosistemlerin hidrolojik, biyolojik ve kimyasal işlevlerini korurken insan faaliyetlerini doğanın kapasite sınırları içinde uyarlar ve suyla ilgili hastalık taşıyıcılarla mücadele ederken bu gezegenin tüm nüfusu için yeterli miktarda kaliteli suyun kesinlikle idame ettirilmesi". Bu şekilde Gün-

dem 21 erişim, kalite ve miktar açısından su hakkını ortaya koyduğu gibi, suyu “...sosyal, ekonomik ve yaşam destekleyen bir mal olarak” değerlendirmiştir (madde 18.1) (Çevre Bakanlığı, 1992: 184).

Rio Konferansı sonrasında 1992 Dünya İkinci Uluslararası Su Konferansı Amsterdam Deklarasyonu, 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı, 2000 Yılı Lahey Su Güvenliği Bakanlar Deklarasyonu yayınlanmıştır. Söz konusu belgelerdeki hedefleri somutlaştırma çabası 2000 yılında BM Milenyum Kalkınma Hedefleri ile gündeme gelmiştir.

6-8 Eylül 2000 tarihlerinde 147 devlet ve hükümet başkanının da dahil olduğu 189 ulusun temsilcileri, New York’ da bir araya gelerek tarihi Milenyum Zirvesini gerçekleştirmişlerdir. Bu zirvenin sonunda ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların çözümü için tüm ülkelerin ortak çalışmasını öngören “Milenyum Deklarasyonu” kabul edilmiştir. Milenyum Deklarasyonu barış, güvenlik, kalkınma, çevre, yardıma muhtaç grupların korunması, insan hakları ve yönetişim konularını kapsamaktadır. Deklarasyon birbiriyle ilintili bir dizi kalkınma hedefini küresel gündeme taşımıştır. Bu hedefler “Milenyum Kalkınma Hedefleri” olarak tayin edilmiştir. Her hedef 2015 yılında gerçekleştirilmesi planlanan belli amaçlara sahiptir (DPT, 2005: 51 vd).

Milenyum Kalkınma Hedefleri, insani gelişmeye yönelik olarak yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması, tüm bireyler için temel eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadının durumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma, ve diğer salgın hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirlik, ve kalkınma için küresel ortaklık konularını içermektedir.

Milenyum Deklarasyonunda sayılan amaçlar içinde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması içinde ayrı bir hedef olarak 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılması yer almaktadır.

2002 yılında Johannesburg’da yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı sonucunda Uygulama Planında suyla ilgili Millenyum Kalkınma Hedefi tekrar edilmiş; su kaynaklarının korunması, yönetimi ve etkin kullanımına ilişkin kararlar alınmıştır (Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, 4 September 2002). Ancak söz konusu kararlar içinde suya erişim bir hak olarak tanımlanmamıştır.

Su hakkının uluslararası düzeyde bir insan hakkı olarak ortaya konulması 2002’de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Yorum 15 ile olmuştur. Komite Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusundaki Uluslararası Anlaşma’da belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiğini vurgulamıştır. Genel Yorum 15’te herke-

sin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fiziki olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişim hakkı olduğu ifade edilmiştir.

Su Hakkının Ulusal Boyutu

Her hükümetin tüm vatandaşlarına kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak için ayrımcılık olmaksızın yeterli suya erişimini sağlama yükümlülüğü vardır (General Comment No:15, 2002: 13. par.). Bu yükümlülük, aynı zamanda tüm hükümetlerin insan haklarıyla ilgili daha geniş yükümlülüklerini de –saygı duyma, koruma ve yerine getirme- beraberinde getirmektedir (Astle, 2005: 593).

Su hakkı, ulusal boyutta, öncelikle bazı anayasalarda yer almıştır (Güvener, 2006: 27-30; Scallon vd., 2004: 42-46; www.righttowater.org.uk, 2006). Söz konusu anayasalardaki su hakkı ile ilgili hükümler iki grupta ele alınabilir. Bunlardan ilki vatandaşların suya erişim hakkı diğeri ise devletlerin su sağlama yükümlülüğüdür.

Ekvador, Güney Afrika ve Uganda Anayasalarında olduğu gibi, bazı ülkeler kendi vatandaşlarına su hakkını tanımıştır. 1998 tarihli Ekvador Anayasası'nın 23. maddesi devletin insanların içilebilir su dahil olmak üzere kaliteli bir yaşam hakkını tanımamasını ve garanti altına almasını hükme bağlamıştır. Ayrıca Anayasanın 42. maddesi yaşam hakkını tanımlamış ve devletin içilebilir su ve temel temizlik ve sağlık koşullarını sağlaması aracılığıyla bu hakkı garanti altına almasını şart koşmuştur.

Uganda'nın 1995 tarihli Anayasası ise önsözünde tüm halkın suya erişim hakkını tanımaktadır: “Tüm Ugandalılar eğitim, sağlık hizmetleri, temiz ve güvenilir içme suyu... erişim hak ve imkanlarına sahiptir.”

Güney Afrika'nın 1996 tarihli Anayasası ise daha basit ve açıkça su hakkını tanımıştır. Anayasanın 27. maddesine göre, “herkes... (b) yeterli gıda ve suya... erişim hakkına sahiptir. Devlet kendi mevcut kaynakları dahilinde bu hakların her birinin aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesini başarmak için uygun yasal ve diğer tedbirleri almalıdır.”

Bu çerçevede, 1997 tarihli Güney Afrika Su Hizmetleri Yasası, 1998 tarihli Ulusal Su Yasası, su politikaları ve ilkeleri ile ilgilidir. Su Hizmetleri Yasası tüm su hizmetleri kurumlarını bu hakları gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri almakla görevlendirerek bu anayasal hakkı genişletmiştir. Ayrıca Yasa su hizmetleri sağlayıcısının su hizmetlerini sağlayamaması durumunda “tüketicilerin temel su arzı ve temel sanitasyonlarına öncelik vermesi gerektiğini” belirtmiştir. Bu şekilde Su Hizmetleri Yasası Güney Afrika'da yaşayan her kişiye su sağlanmasını hukuki koruma altına almıştır (Güvener, 2006: 29). Ulusal Su Yasası'nın amaçları ise günümüz ve gelecek kuşakların temel insani ihtiyaçlarını karşılamak, suya eşit erişimi geliştirmek, sosyal ve ekonomik kalkınmaya imkan tanımak ve su kaynaklarının azalmasına ve kirlenmesine engel olmaktır.

Yasa, ulusal hükümetleri, ulusal su kaynaklarının yasal temsilcisi olarak belirlemiştir. Bu durum, hükümetlerin, su kaynaklarının korunmasından ve kamusal su ihtiyaçlarının sürekli olarak sağlanmasından birinci derecede sorumlu oldukları anlamına gelmektedir (Razzaque, 2004: 20-21).

Vatandaşlarına anayasalarında su hakkını tanıyan yukarıdaki örnek ülkeler dışında, bazı anayasalarda ise su hakkından bahsedilmeyip, elverişli suyu sağlama devlete bir yükümlülük olarak getirilmiştir. Örneğin 1995 tarihli Etiyopya Anayasası'nın 90. maddesine göre, "ülkenin kaynakları izin verdiği ölçüde, politikalar her Etiyopyalının kamusal sağlık ve eğitim, temiz su, konut, yiyecek ve sosyal güvenliğe erişimini sağlamayı amaçlamalıdır." Gambia Anayasası'nın 216. maddesi devlete temiz ve güvenilir suya eşit erişime imkan sağlama görevini vermiştir. 1994 yılında kabul edilen Panama Anayasası aynı şekilde devlete sağlık alanında "çevrenin rehabilitasyonu aracılığıyla ve içme suyunu sağlamak için önlemler almak aracılığıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadele" yükümlülüğü getirmiştir. Yine Zambia Anayasası'nın 112. maddesi devlete "temiz ve güvenilir su sağlamaya çalışma" görevini yüklemiştir.

Kişilere suya erişim hakkını ya da devletlere su sağlama yükümlülüğünü getiren bu tür anayasaların çoğu 1990 sonrasında Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde hazırlanmışlardır. Söz konusu ülkelerde son yıllarda su ile ilgili anayasal hakların gündeme gelmesinde su sıkıntısının ve buna bağlı olarak hayat kalitesi ve standartlarının düşüklüğünün önemli bir rolü olmuştur (Güvener, 2006: 30).

Devletler, onaylamış oldukları uluslararası belgelerde veya ulusal mevzuatlarında, bir insan hakkı olarak su hakkını açıkça tanımadıkları sürece, ulusal mahkemelerin, kendi kararlarını, bu hakkın ihlal edildiği temeline dayandırmaları güçtür. Ancak su hakkının açıkça tanındığı ülkelerde, mahkemeler bu hakkı uygulama konusunda tereddüt etmemektedirler. Örneğin, bu konuda önemli bir karar 2002 yılında Güney Afrika Mahkemesinin, konutların su bağlantılarını kesen Yerel Meclis kararına karşı, Anayasanın 27. maddesine göre su bağlantılarını yeniden bağlaması gerektiği kararıdır (2001, 01/12312). Mahkeme, kararında, "Devletin, su bağlantısını kesmesinin, suya erişim hakkına saygı gösterme konusunda anayasal görevinin birincil ihlali olduğunu" ifade etmiştir (Güvener, 2006: 31).

Su hakkının anayasal olarak tanınmadığı ülkelerde ise bazı ulusal mahkemeler yaşam hakkı ya da sağlıklı bir çevre hakkı gibi diğer mevcut insan haklarının bir parçası olarak su hakkından bahsetmişlerdir (Güvener, 2006: 31). Örneğin, Hindistan'da anayasada sayılan haklar içinde su hakkı yer almamaktadır. Ancak federal ve eyaletler düzeyinde mahkemeler anayasada yer alan yaşam hakkının yeterli ve güvenilir su hakkını da içerdiği yorumunu yapmışlardır.⁸ Benzer şe-

⁸ Attakoya Thangal ve Union of India, Hindistan Yüksek Mahkemesi, 1990; Subhask Kumar ve Bihar Eyaleti, Hindistan Yüksek Mahkemesi, 1991.

kilde Nepal Yüksek Mahkemesi, mermer madeni işleten bir şirket hakkındaki kararında,⁹ “su kaynaklarının ve toprağın kirletilmesinin vatandaşların anayasal yaşam hakkının ihlali” olduğuna karar vermiştir (Güvener; 2006: 31; Hardberger, 2006: 539; Razzaque, 2004: 21).

Belçika’da Hakem Mahkemesi kamu otoritelerinin asgari su miktarını ücretsiz dağıtma uygulamasını değerlendirirken, Anayasadaki herkesin insanca yaşama hakkı doğrultusunda minimum içme suyu hakkı olduğunu hükme bağlamıştır (36/98, 1998). Bu hükmü takiben Belçika Federal Hükümeti, Nisan 2005’de güvenilir suya erişimi bir insan hakkı olarak tanıyan ve Belçika Anayasasına konmasını savunan bir “su kararı”ni kabul etmiştir (Güvener, 2006: 32).

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Genel Yorum 15 Kararı Çerçevesinde Su Hakkının Normatif İçeriği

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Yorum 15’e göre, su hakkı herkese kişisel ve ev içi kullanımlar için gerekli olan suya sahip olma hakkını öngörmektedir. Su hakkına konu olan suyun unsurları farklı şartlara göre değişse de, su hakkı şu temel unsurları içinde barındırmalıdır:

- a) *Yeterlilik*: Herkes için sağlanan su, ev içi ve kişisel kullanım için yeterli ve sürekli olmalıdır. Ev içi ve kişisel kullanım; içme suyu, kişisel temizlik, çamaşır yıkama, yemek hazırlama, hane halkı ve evin temizliği anlamına gelmektedir.
- b) *Kalite*: Kişisel ve evsel kullanım için gerekli olan su güvenilir olmalı ve insan sağlığını tehdit edecek mikro organizmalar, kimyasal maddeler ve radyo aktif atıklar içermemelidir. Ayrıca su herkes için kabul edilebilir bir renkte, tatta ve kokuda olmalıdır.
- c) *Erişilebilirlik*: Suyla ilgili faaliyet ve hizmetler herkes için ayrımcılık yapılmadan erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin dört yönü vardır. Bunlar fiziksel erişilebilirlik, ekonomik erişilebilirlik, ayrımcılık yapmama ve bilgiye erişebilmedir.
 - i. *Fiziksel erişilebilirlik*: Suya, suyla ilgili yeterli hizmetlere toplumun bütün kesimlerinin güvenli bir şekilde erişebilmesi anlamına gelir. Su her bir evin, eğitim kurumunun veya işyerinin içerisinde veya hemen yakınında olmalıdır. Suyla ilgili bütün olanaklar ve hizmetler yeterli kalitede olmalı, kültürel açıdan uygun olmalı, cinsiyete karşı duyarlı olmalı; yaşam süresi ve özel hayatın gereklerine önem vermelidir.
 - ii. *Ekonomik erişilebilirlik*: Su ve suyla ilgili olanak ve hizmetlerin bedelleri herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Suyun maliyeti kişilerin

⁹ Leaders, Inc ve Godawi Marble Industries, Nepal Yüksek Mahkemesi, 31.10.1995.

uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmış diğer haklarının hayata geçirilmesinde ödümler verilmesine yol açmamalıdır.

- iii. *Ayrımcılık yapmama*: Su ve suyla ilgili olanak ve hizmetler toplumun en az hizmet edilen kısımları da dahil olmak üzere hukuken yasaklanan herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan herkesin eşit şekilde erişimine açık olmalıdır.
- iv. *Bilgiye erişebilme*: Suyla ilgili konularda bilgi talep etme, bilgi alma ve bilgi vermeyi içermektedir. Halk için bilgi ve haber alma özgürlüğü su hakkının uygulamaya konulmasının ön koşuludur. Bilgi edinme hakkına ek olarak su yönetimine katılma ve başvuru hakları su hakkının hayata geçirilmesini sağlayacak usuli haklardır. Bu çerçevede örgütlenme özgürlüğünün de özel bir işlevi vardır. (Kaboğlu, 2005; Scallon vd., 2004)

Su Hakkı Konusunda Bazı Uluslararası Belgelerde Öne Sürülen Yükümlülükler

Bu başlık altında iki uluslararası belge ele alınmıştır. Bunlardan birincisi BM'nin Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 2002 tarih ve 15 sayılı Genel Yorum Kararı'dır. İkincisi ise BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) İnsani Gelişme 2006 Raporudur.

Genel Yorum 15'e göre, su hakkı diğer insan hakları gibi taraf devletlere üç tür yükümlülük getirmiştir. Bunlar; saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğüdür (General Comment No: 15, 2002: par.17-29).

Saygı duyma yükümlülüğü: Bu yükümlülük taraf devletlerin su hakkının kullanılmasına doğrudan ya da dolaylı müdahaleden kaçınmalarını öngörmektedir. Yükümlülük elverişli suya eşit şekilde erişimi engelleyecek ya da kısıtlayacak herhangi bir uygulama veya eylemden veya keyfi olarak müdahaleden kaçınmayı içerir.

BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ne göre, silahlı çatışma, olağanüstü durum, doğal afet hallerinde taraf devletlerin uluslararası insancıl hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri su hakkı açısından da geçerlidir. Bu yükümlülük sivil halkın yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmezi olan içme suyu tesislerini ve içme suyu sağlanmasını, sulama tesislerini, çevrenin korunmasını ve sivillerin ve enterne edilmiş kimselerin ve mahkumların yeterli miktarda suya erişimin güvence altına alınmasını içermektedir. Burada sayılan yükümlülükler daha önce ifade edilen Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinde yer alan yükümlülüklerdir.

Koruma yükümlülüğü: Bu yükümlülük taraf devletlerin su hakkından faydalanılmasını engellemeye yönelik herhangi bir üçüncü kişi müdahalesini önlemlerini içermektedir. Üçüncü kişiler bireyleri, grupları, şirketleri, diğer tüzel kişi-

leri ve bunların otoritesi altında çalışan kişileri kapsamaktadır. Buradaki yükümlülük üçüncü kişiler tarafından diğer insanların yeterli miktarda suya eşit biçimde erişiminin engellenmesi, su kaynaklarının kirletilmesi ve doğal kaynaklar, kuyular ve diğer su dağıtım sistemleri dahil olmak üzere bütün su kaynaklarından adil olmayan şekilde su çıkarılması gibi durumları engelleyecek gerekli ve etkili yasal ve diğer tedbirlerin alınmasını içermektedir.

Su hizmetlerinin üçüncü kişiler tarafından verildiği ya da denetlendiği durumlarda da devletler eşit, bedeli ödenebilir ve fiziksel olarak erişimin mümkün olduğu, yeterli güvenilir ve kabul edilebilir su temininin tehlikeye düşürülmesini engellemelidir. Belirtilen suistimallerin engellenmesi için bağımsız ve gerçek bir toplumsal katılımı ve uymama halinde ceza verilmesini de içeren etkili bir denetim sistemi kurulmalıdır.

Yerine Getirme Yükümlülüğü: Yerine getirme yükümlülüğü kolaylaştırmak, geliştirmek ve sağlamak şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. *Kolaylaştırma yükümlülüğü* taraf devletlerin bireylerin ve toplulukların haktan faydalanmasına yardımcı olma amaçlı, olumlu tedbirler almasını (örneğin, tüm evlerin merkezi su şebekesine bağlanması veya makul uzaklıklarda yeterli sayıda su tedarik yerlerinin sağlanması) gerektirir. *Geliştirme yükümlülüğü*, taraf devletlerin su kaynaklarının korunması, su israfının asgari düzeye indirilmesi yöntemleri ile ilgili yeterli düzeyde eğitimin verilmesinin güvence altına alınması için gerekli tedbirleri almasını öngörür. *Sağlamak yükümlülüğü* çerçevesinde, taraf devletler bireylerin veya grupların kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden dolayı kendi olanaklarını kullanarak haktan faydalanamadıkları hallerde hakkı sağlama yükümlülüğü altındadırlar.

Yerine getirme yükümlülüğü, taraf devletlerin su hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik tedbirleri almasını da içerir. Bu kapsamda yükümlülük, hakkın ulusal siyasal ve yasal sistemlerce yeterli derecede tanınması için, yasal uygulamalar başta olmak üzere, hakkın gerçekleştirilmesi için ulusal su stratejisi ve eylem planı kabulünü,¹⁰ su bedelinin herkes tarafından ödenebilmesi ve özellikle kırsal ve mahrumiyet bölgelerinde suya erişimin geliştirilmesini ve sürekli hale getirilmesini içermektedir.

¹⁰ Taraf devletler mevcut ve gelecek nesiller için yeterli ve güvenli suyun güvence altına alınması için kapsamlı ve entegre program ve stratejiler belirlemelidir. Bu tarz strateji ve programlar şunları içerebilir: (1) Su kaynaklarından su çıkarılması, su yönünün değiştirilmesi ve baraj yapımı yoluyla su kaynaklarının ölçüsüzce tüketilmesinin azaltılması; (2) su havzalarının ve suyla ilgili ekosistemlerin radyasyon, zararlı kimyasal maddeler ve insan dışı gibi maddelerle kirletilmesinin azaltılması ve ortadan kaldırılması; (3) su hizmetlerinin kontrol edilmesi ve izlenmesi; (4) önerilen gelişmelerin yeterli suya erişime müdahale niteliği taşı-maması; (5) iklim değişikliği, çölleşme, topraktaki tuz miktarının artması, orman alanlarının azalması, biyo-lojik çeşitliliğin kaybolması gibi su miktarını ve doğal ekosistem havzalarını etkileyen faktörlerin belirlen-mesi; (6) suyun nihai kullanıcılar tarafından etkili şekilde kullanılmasının artırılması; (7) suyun dağıtım sı-rasındaki su israfının azaltılması; (8) acil durumları karşılayan mekanizmaların geliştirilmesi; (9) stratejileri ve programları yürütecek yetkili kuruluşların ve kurumsal mekanizmaların oluşturulması; (General Com-ment No: 15, 2002: par. 28).

Bu çerçevede ödenebilirlik açısından su sadece ekonomik bir değer olarak değil, sosyal ve kültürel bir değer olarak ele alınmalıdır. Suyun bedelinin ödenebilir olması için taraf devletler a) düşük masraflı, uygun teknik ve teknolojilerin kullanılmasını; b) bedelsiz veya düşük su bedeli gibi uygun fiyatlandırma politikalarının uygulanmasını ve c) ek gelirler gibi uygun tedbirleri kabul etmelidirler. Su hizmetlerine dair bütün ödemeler hakkaniyet ilkesi ile temellendirilmelidir. Gerek özel gerek kamu kuruluşunca sağlanan su hizmetlerinin toplumun dezavantajlı kesimleri de dahil olmak üzere herkes tarafından kabul edilebilir olması güvence altına alınmalıdır. Hakkaniyet ilkesi, daha fakir hane halkının daha zengin hane halkıyla karşılaştırıldığında su masrafları altında ölçüsüzce ezilmemesini gerektirir (General Comment No:15, 2002: par. 27; WHO, 2003: 16).

Taraf Devletlerin Yükümlülüklerinin İçeriği'ni belirleyen BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorum 3 Kararı,¹¹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin amacına ulaşabilmesi için devletlerin her hakkın hayata geçirilmesini en azından asgari düzeyde sağlama konusunda temel yükümlülük altında olduğunu belirtmektedir (1990: 3. par.). Bu madde gereği, Komite su hakkı ile ilgili olarak asgari düzeyde sağlanması gereken bazı temel yükümlülükler işaret etmiştir. Bu yükümlülükler şu şekilde sıralanabilir (General Comment No: 15, 2002: par. 37):

- hastalıkları önlemek amacıyla kişisel ve ev içi kullanım için gerekli ve yeterli olan asgari miktardaki suya erişimin güvence altına alınması;
- özellikle dezavantajlı kimseler ve toplum dışına itilmiş kişilerin suyla ilgili hizmetlerden faydalanma hakları hiçbir ayırım gözetilmeksizin güvence altına alınması;
- çok uzun bekleme sürelerini engellemek amacıyla evlerden makul uzaklıkta ve yeterli sayıda su tedarik yerlerinin sağlanması;
- suya fiziksel erişimde kişilerin güvenliğinin tehdit edilmemesi;
- mevcut bütün su olanakları ve hizmetlerinin eşit şekilde olmasının güvence altına alınması;
- toplumun tamamına yönelik bir su stratejisi ve eylem programının kabulü ve uygulanması; strateji ve eylem planının katılımcı ve şeffaf bir süreç içerisinde yapılması, periyodik olarak gözden geçirilmesi;
- su hakkının gerçekleştirme düzeyinin takibi;
- toplumun risk altındaki kesimlerinin ve toplum dışına itilmiş kişileri korumak için daha düşük masraflı hedefleyen programların kabulü;

¹¹ General Comment No: 3, *The Nature of States Parties Obligations*, United Nations ECOSOC, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 14/12/90 CESCR; (bkz. Uyar, 2006: 140).

- suya bağlı olarak oluşan hastalıkların önlenmesi, tedavi ve kontrolü için tedbirlerin alınması, özellikle yeterli temizlik, sağlık imkanlarına erişimin güvence altına alınması.

Bu yükümlülüklerin yanı sıra su hakkı taraf devletlere uluslararası yükümlülükler de getirmektedir. Genel Yorum 15'e göre, su hakkının tam olarak hayata geçirilmesi için uluslararası işbirliği, uluslararası destek ve beraber hareket etmek önemli olup, ekonomik açıdan daha gelişmiş olan taraf devletlerin geliştirmekte olan devletlere yardımcı olmak konusunda özel bir sorumlulukları vardır. Taraf devletler su hakkıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerine uymak amacıyla bu haktan diğer ülkelerin de faydalanmasına saygı göstermelidir. Uluslararası işbirliği taraf devletlerin diğer ülkelerde su hakkının kullanılmasına doğrudan veya dolaylı şekilde müdahale niteliği taşıyacak eylemlerden kaçınmalarını öngörür. Bu kapsamda ticari liberalizasyonla ilgili anlaşmalar da bir ülkenin su hakkının hayata geçirmesini engelleyecek ya da azaltacak nitelikte olmamalıdır. Ayrıca bir devletin faaliyetleri başka bir devletin yönetimi altındakilerin su hakkından faydalanmalarının sağlanmasını engellememelidir. Burada sözü edilen yükümlülükler 1997 tarihli BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesinin 5., 7. ve 10. maddelerinde de yer almaktadır.¹² Söz konusu maddelere göre, su yollarının adil şekilde kullanımının belirlenmesinde sosyal ve insani ihtiyaçların göz önünde tutulması ve taraf devletlerin, oluşan belirli zararların engellenmesi için gerekli tedbirleri alması, çatışma halinde hayati önem taşıyan insan ihtiyaçlarına özel önem verilmesi öngörülmektedir. Tüm bu olumlu düzenlemelere rağmen, söz konusu Sözleşme öncesinde su hakkı konusu tartışılmış, ancak hakla ilgili bir hüküm yer almamıştır (Cahill, 2005: 389).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu 2006, içme suyu ve sanitasyon dahil olmak üzere Milenyum Kalkınma Hedeflerine ulaşabilmek için dört alanda yeni politikalar ve geniş yaklaşımların kabul edilmesini şart koşmaktadır. Bunlar: *Su hakkını tanıma, ulusal stratejiler geliştirme, uluslararası yardım ve su ve sanitasyon için küresel bir eylem planı oluşturulmasıdır* (UNDP, 2006: 60-74)

Rapora göre, ilk olarak gerçekleştirilmesi gereken, temiz suya sahip olmanın bir insan hakkı olduğunun kabulüdür. "Herkes günde en az 20 litre temiz suya sahip olmalıdır ve yoksullara bu bedava sağlanmalıdır". Raporda, tüm hükümetlerin, içeriği muğlak anayasal prensiplerin ötesine giderek, güvenilir, kolay erişilebilir ve ucuz suya ulaşmayı temel bir insan hakkı yapan yasalar uygulamaları savunulmaktadır.

¹² Söz konusu Sözleşme 21 Mayıs 1997'de BM Genel Kurulu'nda onaylanarak kabul edilmiştir. Oylamaya 185 ülkenin 133'ü katılmış; Sözleşme 103 kabul, Türkiye, Burundi ve Çin'in aleyhte oy kullanması ile üç red ve 27 çekimsiz oyla kabul edilmiştir (Bkz. Toklu, 1999: 32-53; Dursun, 2006: 59-68).

İkinci olarak su ve temizlik koşulları için ulusal stratejiler oluşturulmalıdır. Raporu göre, gelişmiş ülkelerin GSYH' lerinin en az %1'ini yoksul ülkelerde temiz su ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve adil paylaşım için harcamaları gerekmektedir. Krizin baş faktörü yetersiz maddi kaynaktır. Bu alanda yapılan kamu harcamalarının oranı GSYH' nin sadece %0.5'idir. 2006 İnsani Gelişme Raporuna göre, su ve temizlik harcamaları silahlanma harcamalarının yanında çok küçük kalmaktadır. Örneğin, Etiyopya'nın askeri bütçesi, su ve temizliğe ilişkin bütçesinin 10 katı; Pakistan'da ise 47 katıdır.

Üçüncü olarak daha çok uluslararası yardım sağlanmalıdır. İnsani Gelişme Raporu'na göre, her yıl yaklaşık 4 milyar dolar kaynak ayrılması gerekmektedir. Kalkınma yardımları, son 10 yıl reel anlamda gerilemiş olmasına karşın, su ve temizlik alanında Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni yakalayabilmek için yardım miktarının iki katına çıkartılması gerekmektedir. Su ve temizlik alanındaki hedefler için yatırılan her 1 doların, kazanılan zaman, artan verimlilik ve azalan sağlık harcamaları açısından 8 dolarlık bir ekonomik kazanç getireceğini hesaplayan İnsani Gelişme Raporu'na göre, bu doğru ve akıllıca harcanmış bir para olacaktır.

Dördüncü olarak ulusal kaynakların harekete geçirilmesi ve politikalar oluşturulması önemli olmakla birlikte, bazı ülkelerin buna gücünün yetmemesi nedeniyle uluslararası yardımın yanı sıra su ve temizlik konusunda daha geniş bir eylem planına gerek vardır.

Yukarıda ifade edildiği şekilde, gerek 2002 yılı BM Genel Yorum 15 Kararı, gerekse UNDP İnsani Gelişme Raporu 2006 birçok noktada örtüşmekte olup, Milenyum Kalkınma Hedeflerinin ve bu bağlamda su hakkının hayata geçirilmesi için devletlerarası işbirliğinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Bu çerçevede gözden kaçırılmaması gereken nokta, evrensel bir su hakkı tanımlaması ve özellikle azgelişmiş ülkelerin sorunlarının gelişmiş ülkeler ve uluslararası toplumun işbirliği ile çözümlenmesi gereğinin vurgulanması, azgelişmiş ülkelere dışarıdan yapılacak müdahaleleri meşrulaştıracaktır. Bir başka deyişle, su hakkı azgelişmiş ülkelerin egemenliğini zayıflatacak bir niteliğe bürünebilecektir. Aslında bu genel olarak tüm insan haklarının bir sorunudur. Ancak su hakkının hayata geçirilmesi konusunda önerilen devletlerarası işbirliği, söz konusu sorunun daha meşru algılanmasına yol açacaktır. Diğer yandan su hakkı bağlamında, bu hakkın özellikle azgelişmiş ülkelerde hayata geçirilmesi altyapı gibi büyük yatırımların yapılmasını gerektirmektedir. Azgelişmiş ülkelerin politik irade, teknik destek ve düzenleyici kapasite açısından yetersizliği dikkate alındığında, bu girişimler ülke dışından sağlanacaktır. Bu ise azgelişmiş ülkeler açısından başka sorunlara da yol açabilecektir (Smith, 2002: 18-19).

İnsan Hakları ve Su Hakkı

İnsan hakları, insan olarak var kalmamızın ve kendimizi gerçekleştirmemizin temeli olan haklardır. İnsanca bir hayat, ancak insan haklarının güvence altında olduğu bir sosyo-politik sistemde mümkündür (Erdoğan, 2004: 154-155). Peki bu haklar nereden kaynaklanır? Donnelly'e (1995: 27-28) göre, insan hakları insan kişinin özündeki onurdan kaynaklanır. Donnelly, insan haklarına hayat için değil; onurlu bir hayat için, bu haklar olmaksızın tat alınamayacak bir hayat için ihtiyaç duyulan şeylerden dolayı sahip olduğumuzu ileri sürmektedir. Bu tanımdan sonra insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Hangi tür ihtiyaçlar insan hakları kavramı içinde yer almalıdır? Bu sorumuzun cevabını da yine Donnelly'nin verdiği bir örnekte bulabilmekteyiz (1995: 36): Vücuttan insan dışkısının atılması bir ihtiyaçtır ve bunu biz bir hak olarak görmeyiz. Ancak vücuttan dışkı atmayı engelleyici veya sınırlayıcı yöntemler geliştirseler ve bunu bir işkence metodu haline getirip, toplumsal baskı aracı olarak kullanmaya kalksalar, bu durumda dışkı atmanın bir insan hakkı olarak tanınmasına karar verilebilir. Dolayısıyla insan onuruna yaygın bir tehdit haline gelmedikçe, böyle bir hakkı tanımakta bir yarar yoktur. Buradan şu sonuç da çıkarılabilir: Herhangi bir insan hakları listesi insan onuruna yönelik tehditlerin de bir listesi demektir (Sue, 1980).

Kişinin sadece insan olduğu için sahip olduğu insan hakları evrensel olmakla birlikte zamandan bağımsız, değişmez veya mutlak değerlerdir. Bugünkü insan hakları listemiz insan onuru hakkındaki düşüncelerin değişmesi ve yeni siyasal ve teknolojik değişmelerin ve yeni baskı tekniklerinin ortaya çıkmasına bir cevap olarak gelişmiş ve genişlemiştir. Bu sayede dikkatlerin ve kaynakların evvelce pek fazla hissedilmeyen tehditlere yöneltilmesi daha kolay olmuştur. Bu evrim özellikle iktisadi ve sosyal hakların doğması konusunda kendini göstermektedir (Donnelly, 1995: 36).

Günümüzde su, neoliberal politikalar sonucu, ekonomik bir mal olarak değerlendirilmektedir. Bu durum hem insan hem de diğer canlılar için yaşamsal kaynak olan suya karşı yaygın bir tehdidi gündeme getirmiştir. Bu tehdit karşısında da bir insan hakkı olarak su hakkı savunmaları ortaya çıkmıştır. Ancak hem genel olarak hem de su hakkı çerçevesinde insan haklarındaki söz konusu genişleme tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Bir insan hakkı olarak su hakkına karşı çıkan liberal varsayımlar, kişisel ve siyasal hakların sosyo-ekonomik haklardan önemli ölçüde farklı oldukları düşüncesine dayanmaktadır. Bu ayrım genellikle "negatif" haklar (kişisel ve siyasal haklar) ve "pozitif" haklar (ekonomik, sosyal ve kültürel haklar) olarak ifade edilmektedir. Negatif haklar toplumun tüm üyelerinin, diğerlerinin özgürlüklerini ihlal edebilecek şeyleri yapmaktan kaçındıklarında gerçekleşmiş olmaktadır. Pozitif haklar ise kendi kendilerine maddi yaşam olanaklarını sağlayama-

yanlara bu olanakların -minimum düzeyde temiz su, barınak, gıda ve sağlık bakımı- diğerleri tarafından (örneğin, devlet eliyle) sunulmasını gerektirir. Bu anlamda negatif hakların korunması hoşgörüden daha fazlasını talep etmezken, pozitif hakların korunması kaynakların yeniden dağılımını gerektirir (Evans, 2002: 200). İnsan haklarının özde negatif talepler olduğunu savunan yazarlar, bunun anlamının, kişiye bir şeyin fiilen sağlanmasını talep etmek olmadığını, aksine kişinin kendi özgür iradesine göre eylemde bulunmasının engellenmesini talep etmek olduğunu ifade etmişlerdir (Rand, 1993; Erdoğan, 1998).

Liberal varsayımlara karşı, haklar perspektifinden şunlar söylenebilir: *Birinci* olarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kişisel ve siyasal hakların önkoşullarıdır ve bu yüzden eşit ölçüde değerlidirler. Örneğin, susuzluk, açlık ve hastalık insanları diğer insanlara tamamen bağımlı bir duruma getirebilir. Bu durumda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olmadan kişisel özgürlüklerin işlenmesi de mümkün olmaz. *İkinci* olarak temel haklar varsayımını takiben, örneğin su hakkının gerçekleştirilmesi en son teknolojiye ve sınırsız miktarda suya (Gleick, 1999), evrensel anlamda bir erişimi değil, insan onuruna elverişli bir yaşam sürmek için gerekli olan minimum düzeyi garanti eder. *Üçüncü* olarak kişisel ve politik hakların gerçekleştirilmesi için de eylemde bulunmak gerekmektedir. Örneğin, fiziksel güvenlik ve yaşamı sürdürme hakları, toplumun tüm üyelerinin hoşgörüsünün yanı sıra güvenliği tehdit edilenleri korumak için düzenlemeler yapma gereğini de içerir. Bu ise pozitif bir eylem talebi demektir. Bu nedenle negatif hakların maliyetsiz oldukları savunması, devletlerin insan haklarını korumak adına polis gücü, yasal sistemler, mahkemeler, hapishaneler gibi yaptıkları müdahaleleri görmezden gelir (Evans, 2002: 203).

Günümüzde ise genel kanaat, BM kararlarında¹³ da düzenli olarak ifade edildiği gibi, insan haklarının karşılıklı olarak birbirine bağlı ve bölünmez oldukları şeklindedir (bkz. Donnelly, 1995: 38-47; Gemalmaz, 2001: 537).

Su Hakkı Üzerine Düşünceler

Yeryüzündeki canlı hayatının vazgeçilmez unsuru olduğu halde suyun bir hak mı yoksa bir insan ihtiyacı mı olduğu üzerindeki tartışmalar hâlâ sürmektedir. Acaba su sorununun halli için suyu “ihtiyaç” kavramı içinde, kıt bir mal olarak değerlendirip maliye ve iktisat politikalarına teslim etmek yerinde bir davranış olur mu? Dublin’de 1992 yılında düzenlenen Su ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda bir yandan herkes için su hakkı ifade edilirken, bir yandan da ilk kez suyun ekonomik bir mal olduğu ifade edildi. Günümüz dünyasında ise suyun kıt olduğu ve bu nedenle herkese yetmeyeceği, dolayısıyla suya

¹³ BM’nin 1968 tarihli Tahran Konferansı sonunda yayınlanan Tahran Bildirisi’nin 13. maddesi, BM Genel Kurulu’nun 16/12/1977 tarih ve 3/130 sayılı Kararı, 14-25/06/1993 tarihleri arasında Viyana’da toplanan BM’nin düzenlediği Dünya İnsan Hakları Kongresi sonunda kabul edilen Viyana Bildirisi ve Etkinlikleri Programının 5. maddesi “bütün insan haklarının bölünmez bir bütün olduğunu” vurgular.

erişimin ekonomik fiyatlandırma yoluyla belirlenmesi gerektiği sürekli seslendirilmektedir (Robert, 2003: 26-27).

Aslında suyu ekonomik bir mal olarak değerlendiren her türlü çaba, suyun bir hak değil, ihtiyaç olarak algılanmasına yol açacak oluşumlara zemin hazırlayacaktı. Ve korkulan oldu da. 2003 yılında Kyoto’da yapılan Dünya Üçüncü Su Forumu ve Bakanlar Konferansı’nda suyun bir “hak” olduğuna değinilmeden “temel insan ihtiyacı” olduğu ifade edildi.¹⁴ “Bu kavram değişikliği neden çok önemliydi? Sağlık sistemini sosyal devlet anlayışı ile yöneten Fransa, ABD’nin baskısıyla sağlıkta kamu sağlık hizmetini Amerikan tarzı özelleştirmeye açarken “sağlık bir haktır” söylemini Dünya Ticaret Örgütü’nün dayatmasıyla “sağlık bir ihtiyaçtır” söylemiyle değiştirdi. Fransa Sağlık Bakanı politika değişikliğini şöyle savundu; “Araba da bir ihtiyaçtır. Renault insanlara bedava araba mı dağıtıyor, Roche firması neden ucuza ilaç satsın ki?” Dünya Ticaret Örgütü’ne göre “insan ihtiyaçları kâr amacıyla özel girişimcilerce sağlanabilir ve herkese eşit verilmesi gereken insan haklarından farklıdır” (Başkaya, 27.11.2006).

Sonuç olarak su hakkı konusunda gelinen noktada “sadece bedelini ödeyebilenler suya erişirken, gelişmiş ülkelerdeki yoksulların ve Üçüncü Dünya ülkelerinin vatandaşlarının suya erişim hakkı ellerinden alınmaktadır” (Kartal, 2006: 478). İşte tam bu noktada suyu ticari bir mal olarak algılayan politikaları sınırlandıracak hak temelli yaklaşımlar gündeme geldi.

Su hakkına ilişkin olarak uluslararası alanda en temel belge BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 2002 yılında yayınladığı Genel Yorum 15 Kararı’dır. Söz konusu Karar, su hakkıyla ilgili temel yükümlülükleri ortaya koymakta, taraf devletler için eşitlikçi su yönetimi, ulusal su stratejisi ve planları konusunda rehber hükümler göstermekte, uluslararası işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Tüm bunların ötesinde suyun herkese ait sınırlı bir doğal kaynak olduğunu, sadece ekonomik bir mal değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir değer olduğunu ifade etmiştir (Konuralp, 2005: 157). Ancak bu geniş hükümlere rağmen, Genel Yorum 15’te su hakkına ilişkin olarak birçok sorun ve boşluk da vardır. Öncelikle Genel Yorum 15, su hakkı ile ilgili haklar arasında bir ilişki kurmuş, ancak bu ilişki nitelik olarak açıklanmamıştır. İkinci olarak Genel Yorum 15, su hakkının alanını ve öz içeriğini tam olarak tanımlamamıştır (Cahill, 2005: 393). Bu durum bağımsız bir hak konusunda tereddütlere yol açmaktadır.

Su hakkı konusunda Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan hü-

¹⁴ Dünya Su Forumları, Dünya Su Konseyi tarafından düzenlenmektedir. Dünya Su Konseyi Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler desteği ile dünyanın büyük su arz ve dağıtım şirketlerinin girişimleri sonucu 1996 yılında kurulmuştur. Üç yılda bir yapılan Dünya Su Forumlarının ilki 1997 yılında Marakeş’te, ikincisi 2000 yılında Lahey’de, üçüncüsü 2003 yılında Kyoto’da, dördüncüsü 2006’da New-Meksiko’da yapılmıştır. Beşinci Dünya Su Forumu’nun 2009 yılında İstanbul’da yapılması kararlaştırılmıştır.

kümler uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan tek ve açık hüküm olmalarına rağmen, bu hükümler tam anlamıyla bağımsız bir hakkı ortaya koymaktan uzaktırlar. Örneğin, Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan hüküm sadece suyun belirli bir yönü (kalite) ile ilgilidir. Bu durum suyu bağımsız bir hak olarak değil, sağlık hakkının bir unsuru olarak ele almak demektir (Cahill, 2005: 391). Benzer şekilde Genel Yorum 15, ilgili hakların (yaşam, sağlık, gıda, konut vb.) gerçekleştirilmesi için suyun gerekliliğini ifade etmiş, fakat ilgili diğer hakların yerine getirilmesi için su hakkının gerçekleştirilmesinin gerekli olduğunu söylememiştir (Cahill, 2005: 394; Genel Comment 15, 2002: par. 6).

Bunun anlamı şudur: Su diğer hakların gerçekleştirilmesi için gerekli olmasına karşın, bağımsız bir hak değil, “türetme” bir haktır (Cahill, 2005: 394). Eğer su hakkı bu şekilde türetilmiş bir hak olarak görülürse, *ilk* olarak su hakkının sadece bazı yönleri korunur ve uygulanır. *İkinci* olarak türetilmiş olduğu hakkın (bu su hakkı için yaşam, sağlık, gıda, konut, eğitim olabilir) sınırlarını genişleterek, savunulabilirliğini ve uygulanabilirliğini güçleştirmiş olur. *Üçüncü* olarak su hakkının ilgili haklarla sınırlarını bulanıklaştırır. Bir ihlal halinde su hakkının kendisinin mi yoksa asıl hakkın mı ihlal edildiğinin belirlenmesi zorlaşır. Dolayısıyla su hakkının bağımsız bir hak olabilmesi için öncelikle bu hak ile doğrudan ilgili haklar arasındaki sınırların belirlenmesi gerekir (bkz. Cahill, 2005: 396-397).

Su hakkının sağlık, gıda veya yaşam hakkının bir unsuru mu, yoksa bağımsız bir hak mı olduğu, bu hakkın getirdiği yükümlülüklerin niteliğinin belirlenmesinde de önemlidir (Alvarez, 2003: 7). Eğer su hakkı yaşam hakkının bir unsuru olarak yorumlanırsa,¹⁵ Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin altıncı maddesine göre ele alınır ve yükümlülüklerin hemen yerine getirilmesi gerekir.¹⁶

Eğer su hakkını gıda veya sağlık hakkının bir unsuru veya bağımsız bir hak olarak ele alırsak, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 11. veya 12. maddesine göre ele alınır ki, bu durumda yükümlülükler, bu Sözleşmenin 2. maddesine göre aşamalı gerçekleştirilmeyi gerektirir (Alvarez, 2003).

Aslında Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi içinde yer alan hakların tümünün aşamalı gerçekleştirileceği anlayışı sorgulanmalıdır. Çünkü söz konusu haklar içinde öyle temel ekonomik, sosyal ve kültürel haklar vardır ki, bunların devletlere hemen yükümlülük yüklediği söylenebilir (McCaffrey, 1992: 15). Örneğin, Genel Yorum 15 Kararı’nın 35. paragrafında su hakkına

¹⁵ Ancak bu tür bir yaklaşım tarzı konuyu uluslararası alana taşımak istemeyen, başta Türkiye olmak üzere, birçok devleti sıkıntıya sokacaktır. Örneğin, Fırat ya da Dicle kenarında yaşayan Iraklı veya Suriyeli bir kişi, insan hakları mahkemesine başvurup, Türkiye’yi, suyu kirlettiği veya miktarını azalttığı gerekçesiyle mahkum etmeye çalışacaktır (Olca, 1998: 1198; Alvarez, 2003: 8; McCaffrey, 1992: 15).

¹⁶ Bu yaklaşımı farklı bir açıdan destekleyen J. Robert (1998: 105), su hakkını bir bölgedeki suyu paylaşanların özel hakları olduğunu ifade etmiş ve su hakkının kişisel haklar içinde yer alması gerektiğini ileri sürmüştür.

ilişkin devletlerin hemen yerine getirmesi gereken öz yükümlülükler sayılmıştır.¹⁷

Su hakkının alanı ve içeriği konusu ise hâlâ tam olarak tanımlanmamıştır. Genel Yorum 15 Kararının orijinal taslağında su hakkının öz içeriğine ilişkin unsurlar yer alıyordu. Örneğin Tasarının 8. paragrafında minimum zorunlu su miktarı 20 litre olarak ifade edilmiştir (Franco, 2002). Ancak asıl metinde buna yer verilmeyerek şu düzenleme yapılmıştır: “Her bir kişi için sağlanan su kişisel ve ev içi kullanım için yeterli ve sürekli olmalıdır” (General Comment No:15, 2002: paragraph 12). Bu ifadeye göre evsel ve kişisel kullanım için gerekli olan suyun su hakkının öz içeriğinin unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonucu destekler mahiyette başka bir ifade Genel Yorum 15’in (2002) 6. paragrafında yer almıştır:

“Su kişisel ve evsel kullanımın yanı sıra Sözleşmede yer alan pek çok hakkın gerçekleştirilmesine pek çok amaç için gereklidir. Örneğin, su, yemek yapımı (yeterli beslenme hakkı) ve çevresel sağlığın sağlanması (sağlık hakkı) için gereklidir. Su, aynı zamanda kişilerin geçimlerini sağlayabilmesi (çalışarak geçimini sağlama imkanına ulaşma hakkı) ve muhtelif kültürel etkinliklere katılabilmesi (kültürel yaşama katılma hakkı) için esastır. Yine de su tahsisinde öncelik, kişisel ve ev içi kullanıma bağlı su hakkına verilmelidir...”

Genel Yorum 15’te ifade edilen suya erişebilirlik ve her bir kişi için gerekli olan yeterli su miktarı Dünya Sağlık Örgütü tarafından somutlaştırılmıştır. Buna göre, su kaynağı 1 kilometreden daha uzakta olduğunda ya da suyu alıp getirme süresi 30 dakikadan fazla olduğunda suya erişilemez olarak kabul edilmiştir. Günlük su tüketim miktarı 5 litreden az olan durumlarda erişim sağlanamamış kabul edilmektedir. Kişi başına günlük su tüketim miktarı 20 litre ise temel erişim olarak kabul edilmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Suya Erişim ve Tüketim Miktarı

Hizmet Düzeyi	Uzaklık/Zaman	Olası Su Miktarı
Erişilemez	1 kilometreden daha fazla ya da su alıp gelme 30 dakikadan daha fazla	Çok düşük (sıklıkla günlük kişi başına 5 litreden daha az)
Temel Erişim	1 kilometre içinde / alıp getirme 30 dakika içinde	Yaklaşık olarak günlük kişi başına 20 litre
Orta Düzey Erişim	Suyun en azından bir musluk aracılığıyla sağlanması (ya da 100 metre içinde ya da toplam alıp getirme süresi 5 dakika)	Yaklaşık günlük kişi başına 50 litre
Optimal Erişim	Suyun ev içinde çok sayıda musluk aracılığıyla sağlanması	Yaklaşık günlük kişi başına 100-200 litre

Kaynak: Güvener, 2006: 41; WHO, 2003: 13.

¹⁷ Benzer şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar için yapılan genel yorumlar kapsamında örneğin, Genel Yorum 12 gıda, Genel Yorum 14 sağlık hakkı bağlamında, devletlerin hemen yerine getirmesi gereken öz yükümlülükler sayılmıştır.

Bazı yazarlar su hakkının öz içeriğine ilişkin olarak Genel Yorum 15'in 12. paragrafında bahsedilen "yeterli su" kavramını "hayatta kalmak için gerekli su" kavramı ile örtüştüğünü, çatışma halinde bile bu miktar suyun insanlara sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir (Cahill, 2005: 400). Ancak bu görüşe karşı çıkan yazarlar Genel Yorum 15'de "hayatta kalmak için gerekli su" ifadesine yer verilmediğini; bunun yerine içme suyu, yemek pişirme, temel kişisel ve evsel ihtiyaçlar için gereken suya yer verildiğini, dolayısıyla su hakkının öz içeriğinin çok sınırlı olan "hayatta kalma" modelinden ziyade "temel ihtiyaçlar" modeline dayanması gerektiğini savunmuşlardır (Gleick, 1999: 8).

Başka bir tartışma konusu ise hayatta kalmak için gerekli olan gıdayı yetiştirmek amacıyla gereken suyun, su hakkının öz içeriğine girip girmeyeceği konusudur. Riedel (2002), bu konuda hayatta kalmak için gereken suya öncelik verilmesi gerektiğini, gıda için gerekli olan suyun daha ikinci planda olduğunu belirtmiştir.

Genel Yorum 15 Kararı ise su hakkının öz içeriğinin unsurlarını tam olarak açıklamamış, daha çok öz yükümlülükler mekanizması üzerinde durmuştur. Cahill'e (2005: 401) göre, eğer öz yükümlülükler ile öz içerik doğrudan bağlantılı ise, su hakkının öz içeriğini güvenilir ve yeterli içme suyu, gıda hazırlanması için su, hijyen için su, ekonomik ve fiziksel olarak erişilebilir su ve eşitlikçi su yönetimi oluşturur. Bunun dışında kalan tarım için su, gıda üretimi için su, endüstri için su, çevresel sürdürülebilirlik için su ikincil mahiyettedir (Cahill, 2005: 401; General Comment No:15, 2002: par. 35).

Sonuç

Su ve insan hakları konusu radikal ya da devrimsel bir düşünce değildir, sadece "iyi bilinen kavramlar hakkında yeni bir düşünme yolu"dur. Bu hakkın formal olarak tanınması genel çerçevede mevcut insan haklarını genişletmekte, daha özel çerçevede ise mevcut insan haklarının suya bağlı boyutunu görmeyi sağlamaktadır. Ayrıca formal olarak tanınmış su hakkı suyun korunması ve yönetimi ile ilgili uluslararası hükümlerin göz ardı edilmesini artan ölçüde zorlaştıracaktır (Scallon vd., 2004: 20).

Uluslararası insan hakları ve uluslararası hukuk organları, su hakkının, birçok tanınan insan hakları hükümlerinin, ayrılmaz, bütünlüyci bir parçası olduğunu kabul etmektedir.¹⁸

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde su ile ilgili açık bir ifade olmaması ve su hakkının bazı yönlerine ilişkin olarak Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına

¹⁸ Bkz. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Economic, Social and Cultural Rights, *Liberalization of trade in services and human rights*, Report of the High Commissioner, E/CN.4/Sub.2/2002/9 (25/06/02), par. 49; European Council on Environmental Law Madeira Declaration, April 1999.

İlişkin Sözleşme’de yer alması su hakkı konusunda bazı boşluklara ve tereddütlere yol açmaktadır. Eğer su hakkının alanı ve içeriği Genel Yorum 15’de tam olarak ifade edilseydi, su hakkı savunmaları daha güçlü bir zemine oturmuş olacaktı. Bu fırsat 2002’de kaçırılmıştır. Dolayısıyla su hakkı konusunda yapılması gereken, bu hakkın içeriğini ve diğer haklarla ilgisini tam olarak ortaya koymak ve bu şekilde uluslararası ve ulusal alanda tanınmasını sağlamaktır. Aksi takdirde su hakkının diğer haklarla ilişkisi tam olarak saptanmadıkça, içerik ve alan tam olarak belirlenmedikçe, su hakkı, bağımsız statülü bir hak olmak yerine, her zaman türetme bir hak olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.

Kaynakça

- Alvarez, Ignacio J., (2003), “The Right to Water as A Human Right”, s. 1-10, <http://www.cedha.org.ar/docs/doc26.doc> (01.08.2006).
- Astle, Jason, (2005), “Between The Market and The Commons: Ensuring The Right To Water In Rural Communities”, *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 33, N. 4, s. 585-607.
- Başkaya, Cengiz, (27.11.2006), “Su Savaşları”, http://www.ozguruniversite.org-/guncel_cengiz_su.php, 22.12.2006.
- Bluemel, Erik B., (2004), “The Implications of Formulating a Human Right to Water”, *Ecology Law Quarterly*, Vol: 31, s. 957-1006.
- Cahill, Amanda, (September 2005), ‘The Human Right To Water – A Right Of Unique Status’: The Legal Status And Normative Content Of The Right To Water”, *The International Journal Of Human Rights*, Vol. 9, N. 3, s. 389-410.
- Çevre Bakanlığı (1992), Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Orman Prensipleri, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu.
- Derviş, Kemal - Trevor Manuel (10.11.2006), “2 milyon çocuk temiz su ve tuvalet yok diye ölüyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/5409764.asp>, 15.11.2006.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2005), *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2005*, Ankara.
- Dinstein, Y. (1981), “The Right to Life, Physical Integrity and Liberty”, L. Henkin (Ed.), *The International Bill of Rights – The Covenant on Civil and Political Rights*, Colombia University Press, New York, s.114–37.
- Donnelly, Jack (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut), Yetkin Yay., Ankara.
- Dursun, Abdülkadir (2006), *Kutsal Topraklar ve Paylaşılamayan Sular Fırat-Dicle*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa (1998), “İnsan Hakları ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 21, s. 136-143.
- Erdoğan, Mustafa (2004), *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 6. Basım.
- Evans, Tony (2002), “A Human Right to Health?”, *Third World Quarterly*, Vol. 23, N: 2, s.197-215.

- Franco, M. (22 Nov. 2002), "Statement Day of General Discussion on the Draft General Comment on the Right to Water", *UNCESCR 29th Session*, Geneva, Food First Information and Action Network (FIAN).
- Gemalmaz, Semih (2001), *İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Üçüncü Baskı, Beta Yay., İstanbul.
- General Comment No: 3, The Nature of States Parties Obligations, 14/12/90 CESCR, (1990), United Nations ECOSOC, Committee on Economic, Social and Cultural Rights.
- General Comment No: 15, Substantive Issues Arising in The Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, The Right to Water, E/C.12/2002/11, (November 2002), United Nations ECOSOC, Committee on Economic, Social and Cultural Rights.
- Gleick, Peter (1999), *The Human Right to Water*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, Oakland, (ilk baskı Water Policy, 1999, V: 1, N: 5, s. 487-503).
- Güvener, Selim Erdil (June 2006), *The Human Right To Water?*, Center Internationale de Formation Européenne, (M. A. Dissertation in advanced European and International Studies).
- Hardberger, Amy (2006), "Whose Job is It Anyway?: Governmental Obligations Created by The Human Right to Water", *Texas International Law Journal*, Vol: 41, s. 533-568.
- http://www.righttowater.org.uk/code/Legislation_1.asp, 6.8.2006
- Kaboğlu, İbrahim (2005), *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Kartal, Filiz (Mart 2006), "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet", *TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı II. Cilt*, Ankara, s.478-484.
- McCaffrey, Stephen C. (1992), "A Human Right to Water: Domestic and International Implications", *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 5, N:1, s.1-24.
- Olçay, H. Bülent (1998), "Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Su", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 21, s. 1195-1198.
- Pamukcu, Konuralp (June–September 2005) "The Right to Water: An Assessment", *Contemporary Politics*, University of Phoenix-Chicago, Vol. 11, N: 2-3, s. 157-167.
- Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*, (4 September 2002) Chapter II, http://www.unep.org/dpdl/IEG/docs/-resolution%202_Plan_implementation.doc (18.01.2006).
- Razzaque, Jona (2004), "Trading Water: The Human Factor", *RECIEL*, Vol. 13, N: 1, s. 15-26.
- Resmi Gazete*, 18.6.2003, Sayı: 25142; 30.01.1953, Sayı: 8322; 25.06.1985, Sayı: 18792; 27.01.1995, Sayı: 22184.
- Riedel, E. (November 2002), "Statement on Day of General Discussion", *UNCESCR 29th Session*, Geneva.

- Robert, Jean (2003), *Suyun Ekonomi-Politiği*, Ütopya Yay., Ankara.
- Salihoğlu, Serhat (2006), “Küresel Su Siyaseti Nedir?”, *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdiç (Ed.), Memleket Yay., Ankara, s.3-42.
- Scallon, John- Angela Cassar- Noémi Nemes (2004), *Water as a Human Right?*, IUCN Environmental Policy and Law Paper No:51, Gland.
- Smith, William James, (2002), “The Human Right To Water: A Plea For Changing Frames”, Newark, Delaware, s.1-23, <http://www.philippinefamily.net/mywebsitedownload.PDF>, (1.8.2006).
- Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Economic, Social and Cultural Rights, Liberalization of trade in services and human rights, Report of the High Commissioner, E/CN.4/Sub.2/2002/9 (25/06/02).
- Sue, Henry (1980), *Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy*, Princeton Un. Press, Princeton’ dan aktaran Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut), Yetkin Yay., Ankara, 1995, s. 30.
- Toklu, Vefa (1999), *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Turhan Yay., Ankara.
- UNDP (2006), *Human Development Report 2006 Beyond Scarcity: Power, Poverty and The Global Water Crisis*, New York, 2006.
- Uyar, Lema (Eylül 2006), *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- WHO (2003), *The Right to Water*, WHO, France.